

«Хәзирги қарақалпақ поэзиясында мухаммес өзиниң дөрелиў дәўириндеги классикалық формасынан да, мазмунынан да өзгериске ушыраған. Ол хәр кыйлы тематиканы сөз етиўи, хәр кыйлы уйқас, өлшем формаларына ийе болыўы мүмкин» [4] - деп көрсетип өткен еди. Қарақалпақ поэзиясының мазмун хәм форма жағынан байыўы ушын тил, уйқас, ырғақ, бәнт поэзияның көркемлик белгилери екенлиги рас. Шеберлик мәселеси ҳаққында сөз болғанда усы тәрәплери де итибар бериледи. Солай болса да шығарманың сәтли

хәм сәтсиз болып шығыўын тек ғана уйқас хәм ырғақ пенен анықлаў қыйын. Бул дәўирге келип қарақалпақ поэзиясында оғада әхмийетли дәўирлер еди. Себеби бул дәўир аўызеки әдебият дәстүрлериниң үлгисинен жазба әдебият үлгисине өтиў дәўири болып еки дәўирдиң жалғасығы еди. Хәр қандай шайыр өзиниң қайсы дәўирде жасаўына қарамастан тарийхый дәўир хәм сол дәўирдиң жетикенликлери ҳаққында көркем шығармалар жазып қалдыратуғынлығы мәлим.

Әдебиятлар

1. Хамраев М. Основы тюркского стихосложения. -Алма-Ата: 1963.
2. Максетов Қ. Қарақалпақ қахарманлық дәстанларының поэтикасы. -Тошкент: «Фан»,1965.
3. Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар рангбаранглиги. -Тошкент: «Фан»,1983.
4. Оразымбетов Қ. Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы. -Нөкис: 2004.
5. Адабиётшунослик ва тилшунослик масалалари. -Тошкент: 1973. V том.
6. Ахметов З. Өлен сөздин теориясы. -Алматы: 1971.
7. Туйчиев У. Ўзбек совет поэзиясида бармоқ системаси. -Тошкент: 1962.
8. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. -Нөкис: 1995.
9. Жәримбетов Қ. Әдебияттануўдан сабақлар. -Нөкис: 2012.

Мақолада ХХ аср 30-йиллари қарақалпақ лирикасида банд турлари ўзига хослиги умумлаштирилган. Банд турлари хисобланадиган иккилик, учлик ва бешликлар фольклор аңғаналари ҳамда қарақалпақ шеър тузилиши нуктаи назаридан таҳлил қилиниб, 30-йиллар қарақалпақ шеърятти структураси буйича муайян хулосалар чиқарилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются виды каракалпакской поэтической строфы в 30-годы ХХ века. Виды строфы двустипные, трёхстишие, пятистишие проанализированы на примерах фольклорных и художественных произведений и соответствующим образом сделаны выводы о каракалпакском стихосложении 30-годов.

SUMMARY

The article deals with the types of Karakalpak poetic strophe in the thirties of the twentieth century. The types of the strophe are a couplet, a tercet, and a mukhammas were analyzed on the examples of folklore and literary artistic works, and conclusions are drawn accordingly on the Karakalpak versification of the thirties of the twentieth century.

К.РАХМАНОВТЫҢ «ЕДИГЕ» ДРАМАСЫНДА РЕМАРКАЛАРДЫҢ ХЫЗМЕТИ

М.Палымбетова - докторант (PhD)

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: драма, композиция, сюжет, образ, ремарка, диалог, монолог, жанр.

Ключевые слова: драма, композиция, сюжет, образ, ремарка, диалог, монолог, жанр.

Key words: drama, composition, plot, hero, remark, dialogue, monologue, genre.

ХХ әсир қарақалпақ драматургиясы жанрлық жақтан толысып, дүнья әдебияты үлгилеринен пайдаланған ҳалда әдебиятымызға бурын болмаған әдебий түрлер, жанрлық формалар кирип келди. Олар әдебиятымызға синисип, хәр тәрәплеме раўажланыўына себеп болды. Бундай жанрлардың пайда болыўы тек прозалық, поэзиялық жанрларда ғана емес, драматургия жанрында да көзге тасланады. Мәселен, эпикалық шығармалардың драмаға өтиў кубылысы. Эпикалық жанрларға роман, повест, гүррин, новелла, ертеке, дәстанлар киретуғын болса булардың дерлик барлығының сюжети тийкарында жаңа жанрдың пайда болғанлығын көремиз.

«Өткен әсирдиң 40-жылларында-ақ, «Алпамыс» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген «Алпамыс» музыкалы драмасы халық дәстанларын әдебийлестиріўдиң хәм сахналастырыўдиң басламасы болды. Буннан соң, А.Бегимов, Т.Алланазаровлардың «Ғәрип ашық» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген усы атамадағы музыкалы драмасы (1955), Ә.Шамуратов, И.Юсуповлардың «Қырық қыз» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген усы атамадағы музыкалы драмасы (1965), Қ.Матмуратовтың «Шәрәяр» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген усы атамадағы драмасы (1992), К.Рахмановтың 2017-жылы «Едиге» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген усы атамадағы музыкалы драмасы, К.Алламбергеновтың «Едиге» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген, кітап болып баспадан шыққан (2017) «Әмир Темир хәм Ер Едиге (Уллы атланыс)» тарийхый музыкалы драмасы бул көркем жолдың даўамы болды.» [1]. Бунда халық дәстанларының негизги сюжетине, қахарман образларға қосымша өзгерислер киритилгени менен, шығарманың тийкаргы идеясы сақланған ҳалда жаңа драмалық шығарманың жа-

салғанлығын көремиз. Биз бул жумысымызда драматург К.Рахмановтың «Едиге» дәстанының сюжети тийкарында дөретилген (мәсләхәтши К.Алламбергенов) «Едиге» музыкалы драмасында қолланылған драмалық көркем әмеллерден пайдаланыў шеберлигин изерлеўди мақсет еттик.

Изертлеўдиң методлары: Изертлеў жумысымызда салыстырмалы, көркем-эстетикалық анализ методларын пайдаланылды.

Изертлениў жағдайы: Қарақалпақ драматургиясын изертлеў жумыслары 50-60-жыллардан баслап алып барылды. Биздиң изертлеў объектимиз бойынша Т.Алланазаровтың монографияларында, Қ.Султанов, Ә.Сейтбеков, Ж.Хошаниязов, Р.Мәтмуратова, М.Мәмбетовалардың [2] х.б мақалалары К.Рахмановтың драмалары мәселелерине арналған.

Нәтиже: бул мийнетлерден келип шығып биз автордың драмаларының тили изерленбегенин, басқа драматурглерден өзгешелигиниң толық ашылмағанының гүўасы болды.

Талқылаў: Драма авторлық ремаркалар жәрдеминде ашылады. Ремаркалар ўақыялардың кимлер этирапында болып өтетуғыны, персонажлардың жасы, кәсип-кәри, ҳәрекетлерин, персонажлардың психологиясын, эмоциясын, перделердиң, көринислердиң ортасындағы байланысларын түсиндириўши көркем әмел. Драманың биринши картинасында берилген автор ремаркасы ўақия болып өтетуғын орын хәм оның персонажлары ҳаққында мағлыўмат береді. Мәселен :

«Перде көтерилип, сахна жақтыланып баслайды. Ноғай даласы, төбешиктиң басында Едиге менен жылқыман сөйлесип отырады» [3:4].

Бул жерде автор ўақияның Ноғай даласында, Едиге хәм Токтамыстың жылқыманы екеўинин қатнасында болып өтетуғынлығын билдириўде қолланған. Драма-

дағы бул ремарка сол көринистеги қахарманлардың ким екенлигин, сахнада қандай өзгерістердің бола-туғынлығын кейинги көринистің қалай ашылығын байланыстырыушы көркем әмел.

«Қолына қурығын алып орнынан турады да қышқырады: - Қуррыу-қуррыу. Қыййыу-қыййыу, ғыйт-қыйт! Сонда шексиз даланы ат туяқтарының дүбири қаппап, олардың қиснеген дауыстары әлемди жаңлатып жибереді. Хәпзаматта Едигениң дөгерегине жылқылар жыйналып қалады» [3:5].

Бунда Едигениң кәсип-кәрин, адамлар улыўма тири жанликлер арасындағы хұрметин түсиндирип келген, бул көринистеги персонаждың кәсипин түсиндириўши ремарка хызметинде қолланылған хәм ўақыялардың раўажланыўындағы көринислердің байланысын тәмийнлеп келген.

Сондай-ақ, ремаркалар персонажлардың хәрекетлерин де сыпатлайды. Мәселен: бир балаға таласып келген еки хаялдың хәрекетлерин бериўде:

«Хаяллар баланың бири оң қолынан, бири шеп қолынан устайды. Едиге қынабынан алмас қылышын шығарып, баланың тас төбесинен шаппақшыдай хәрекет билдиреди. 1-хаял шыңғырып жибереді. Баланың үстине бойын таслайды» [3:11].

Едиге балаға таласып келген еки хаялдың мәселесин шешпекши болып, жалғаннан баланың төбесин шаппақшыдай хәрекет ислейди. Сонда, 1-хаял перзентиниң басына келген бул күлпетке қарап турмастан, өзін баланың үстине қарай таслайды. Бул ўақыядан соң бала 1-хаялда қалады. Бул көринисти түсиндирип келген ремарка хызмети жағынан персонажлар арасындағы хәрекетти, хәрекетлердің себеплерин сол көринис басланбастан бурын түсиндирип, байланыстырып келген.

«Жылқыман бир алманы алып алыста турған баланың төбесине қойып келеди».

«Мерген нышананы гөзеп атады. Жылқыман алманы алып келип Едигеге береді, қусшы хайран қалып тур».

«...деп үйректің өнирин үш мәрте сыйпайды, үйректің өнири хәр түрли түске енип кетеди. Едиге үйректі өз еркине ушырып жибереді». [3:13-14].

Автор бул жердеги ремаркалар арқалы персонажлардың хәрекетлерин түсиндирип келген. Сондай-ақ, Едигениң қанында қустың қаны бар екенин, шоры сүтин емседе инсаныйлық пазыйлетлердің бар екенин, көринислерде көрсетип отырмастан ремаркалар жәрдемінде қысқа келтирип келесі көринис пенен байланыстырыўда хәм оқыўшылар қәўимине түсиндириў ушын қолланған.

«Қарашаш билдирмей ханның тонының етегин жердеги гилемге илмешек пенен илип таслайды» [3:10]. Бунда автор Қарашаш ханымның айтқан сөзлерине исенбеген Токтамыс ханның Едиге келгендеги психологиясын, хәрекетлерин көрсетиўде ремаркадан пайдаланған. Токтамыс хан Едиге келген ўақында билмей денесин қорқыныш билеп, Едигениң сәўлаты басып тахтынан ушып турып сәлем беретугын болған. Токтамыстың бул хәрекетин хаялы Қарашаш ханым айтқанында да оған исенбейди. Буны дәлиллеў ушын ол усы хийлени ойлап табады. Автор бул ремарканы китап оқыўшылары қәўимине түсиникли болыў ушын кейинги көринисти қуры көрсетип кетпестен оны түсиндирип, алдыңғы хәм кейинги көринислерди байланыстырыў ушын орынлы қолланған.

«Сатемир орнынан турып, албырақлап қалады да тахтынан түседі» [3:35].

Бул жерде Сатемирдің албырап қалыўына себеп Едигениң атының дүбирлеген аяғының дауысын еситип, және ат үстінде отырған Едигениң айбатынан қорқып тахтынан түсип кетеди. Автор, Сатемирдің психологиясында пайда болған қорқыныш сезимлерин бериўде ремарканы пайдаланған. Бул ремаркалар

арқалы автор персонажлардың сол ўақыттағы психологиясын, ишки ой-кеширмелерин, болып атырған ўақыяларға иштей қатнасын билдирип тур.

Әлип дәў: «Едиге барып дәўдин басын қушақлайды, көзлеринде жас» [3:29]. Бул жердеги ремарка Едигениң дәў менен болған айқастың нәтижесинде бул дүньяны тәрк еткен жалғыз бөлесиниң өлимин қайғырып көзине жас алыў хәрекетлерин бериўде бул көркем әмел қолланылған. Бул келесі көринистеги Едигениң не ушын қайғырыў себеплерин түсиндириў хызметин аткарып тур.

«Қатты еңирейди, Едиге оң қолын береді, қолын көзине басып дәў еңирейди». [3:41]. Бул авторлық ремаркалар персонажлардың ишки ой-кеширмелерин билдирип тур. Мәселен, Едигениң Әлип дәўди өлтирген ўақында оған деген туўысқанлық сезими пайда болып, шоры сүтин емседе инсаныйлық пазыйлетлердің, пайда болыўы үйректің көзнен аққан жасын көргенінде оның анасы ядына түсип көзине жас алыўыда Едигениң психологиясында пайда болған сезимлерин түсиндириўде ремаркадан пайдаланған.

Сондай-ақ, авторлық ремаркалар көринислер, перделер ортасындағы байланыстыда тәмийинлейди. Мәселен, жаңа картина да ямаса көринисте перделер ашылып сахна жақтыланады.

«Усы ўақытлары даладан дад-дад деген дауыстар еситиледи. Хан ойынды тоқтатады. Кенжембай жыраў, Қосназар дийўан ийилип сәлем берип киреди» [3:14].

«Екинши картинадағы көринис (Токтамыс, Кенжембай, Қосназар Едигени өлтириўди ойласып атыр)». [3:21] Бул орында ремарка көринислер, картиналарды келесі эпизодлар менен таныстырып, келесі көринислер хаққында қысқа-қысқа мағлыўматлар берип, басланажақ пердедегі таза сюжеттерди байланыстырыўда қолланылған.

«1-картинадағы көринис, Едиге бир өзи ойланып отыр». [3:25].

«Сатемирдин сарайы. Сатемир менен дийўан киреди» [3:42].

Жоқарыдағы мысаллардан көринип турғанындай, автор ремаркалары жаңа көринислерди, перделерди байланыстырып, оқыўшылар жәмәтине келесі эпизодты түсиндирип келеді. Бул көркем әмел яғный автор ремаркасы көбинесе китап оқыўшыларына түсиникли болыўы ушын драма тексті арқалы бериледи. «Автор тили, бириншиден, шығармадағы ўақыяларды, бөлим хәм бөлеклерди бир-бирине байланыстырып, сәйкес «организмди» жүзеге келтиреді, екиншиден, шығармадағы образлар хәм ўақыяларды баянлаўға, оларға өз мүнәсибетин билдириўге хызмет қылады...» [4:165].

Ал, сахнада болса бул байланысты отырмастан перделер ашылады да, персонажлардың хәрекетлери менен ўақыялар сүўретленип отырады. Тамашагөйлер жаңа көринислерди тек сахнадағы хәрекеттер арқалы аңлайды, түсинеди.

Персонажлар өз сөзлери арқалы ўақыяны раўажландырып, жанландырып отырады хәм бул арқалы персонажлардың характери, минез-құлқы ашылады. Бул хаққында қазақ илимпазы Н.Каримов «Драмалық шығармалардағы бирден-бир басым сөз дизбеги персонажлардың сөзиде, ара-тура (бир шығарма да азлаў, екиншисинде көбирек) автор сөзи (ремарка) де қолланылады.хәр бир шығармадағы, хәр бир персонаж тилине қойылатуғын баслы талап персонаж сөзиниң мазмуны менен, тури жағынан, персонаждың минезине, психологиясына ылайық, мәдений дәрежесине сыйымлы, өмир тәжирийбесине, өскен орталығына, кәсипине, ўақыя болып атырған жағдайға т.б. сәйкес етип бериледи, ...персонаждың сөзинен оның минезин таныўға мүмкиншилик туўдырады» [5:10-14]-десе, өзбек илимпазы Т.Бобоев: «Әдетте, қахарманның индивидуал тили оның өз өмир тәжирийбеси, дүньяқарасы, сана-сезими,

минез-кулқы, мәдений дәрежесі, психологиясы хэм кәсіп-кәрин анық характерлеп береді. Қахарманның сөзі арқалы оның қандай адам екенлігін аңлау мүмкін» [4:168] -деген еді. Илимпаз Қ.Султанов «Драмалық шығармада персонаж тили сол персонажды индивидуалластыруу хэм типиклестірууде үлкен хызмет атқарады. Хәр бир адамның сөзі оның турмыстан алған тәжірийбесін, мәдениетін, характерін көрсетіп турады»-деп келтиреді [6:117]. Демек, драмадағы персонажлардың сөзлери арқалы олардың минез-кулқы, кәсиби, өскен орталығы мәлім болып отырады. Мәселен:

Едиге:

Жылқылар түсинбес басқаны, бәлким,
Я түсинбес жылқыларды басқалар...
Түсинбеклик қыйын хайуаннан гөре,
Мынау адамзаттың ишки дүньясын. (ойланып)
Мени улы дейди Тоқтамыс ханның,
Мен хан улыман басқалар ушын,
Мәгар усы жерде өзге сыр бардур...[3:10].

Драмадағы бұл қатарлар, Едигенің жылқыман болып ислеп жүрген кәсибин билдируі менен бирге, оның ишки психологиясын яғнай болып атырған ұақыяларға қатнасын, түсинбеушилигін, адамзаттың ишки дүньясын түсиніу қаншелли қыйынлығы себепли хан баласы бола тура оның шопан болып жүріу себеби не екенлігін билмегени, түсинбегени бәлким ол әкеси емес деген пикирлердің пайда болғанлығын персонаждың сөзлери арқалы ұақыяларға қатнасын, психологиясын билдиріп келген.

Едиге :

-Хей жәниұарым, ханның улы болсам да,
Мен де сендей жетиммен, сендей жалғызбан,
Лекін ханнан кем емес екенлігін ата-тегімнің,
Әкемнің сазасынан биліп алдым мен...
Зимистан әйледі балалық дәуран,
Жутқан қауам шаңғыт аралас болды,
Балам деп баурына тартпады хешким...[3:12]

Бұл қатарлар, Едигенің Тоқтамысқа ханға өкпели екенлігін, балалық дәуірінің қыйыншылықта өткенлігін, хешқашан хан баласы болса жарқырап өмір көрмегенлігін, бәрха қыйыншылық, жетимликте өмір кешірген инсанның психологиясын характерлеп тур. Бұл қатарлардағы персонаж сөзінен налыныу сезимлерінің бар екенін, халық оны ханның улы деп танысада, Едиге өзін хан улы емес екенлігін, бірақ, ата-бабасының хан әуладынан кем емес екенлігін аңлауға болады. Сондай-ақ, «Жутқан қауам шаңғыт аралас болды» деген қатарларда Едигенің хэм хан улы, хэм тексиз кул болып жасағанын, өзінің қайсы тайыпаға киретуғынын билмей екіленіп жасайтуғынлығын персонаж сөзі арқалы аңлаймыз.

Тоқтамыс: Тоқтамыстай ханға құрал көтережақ!

Мениң босағамды зимистан етежақ...

Асыранды улма, асыранды кул ма?

Яки бөлтириги ме екен көк жал бөрінің!??...

Буган жол қоймайман, әй пәрүардигарым,

Мендей бир ханыңды қоллап-қууатла!

Асыранды қулыма талатпа мени...[3:21]

Бұл Тоқтамыс ханның тилинен баянланып, бир ұақытлары сақлап алған қулының енді өзине қарсы қылыш көтеріп, үйінен қорқынышқа түсіуі, Тоқтамыстың алдына Едиге барған ұақтында жауды көргендей орнынан ушып турып салемиң әлик алыуы, Едигенің сәулатынан қорқып жүрегінде қорқыныштың пайда болыуы сыяқлы ишки ой-кешірмелери, хәрекетлери Тоқтамыстың тилинен баянланады. Бұл персонаж сөзі сол қахарманның характерін ашып берген. Демек, драмадағы Тоқтамыс хан неше мың баслы әскерге ийе болса да, жалғыз өзі Едигеден әззи екенін көреміз.

Сатемір: Тилегім гүнасыз халықты шуұлатпа,

Орынсыз топ атып обалға қалма,

Тоқтамыстай ханды шақырып сөйлес,

Әдалатсыз деген насақты алма...

Тоқтамыс хан мениңде,

Жаныма әбден тийіп тур,

Әдалат ушын, халық ушын!

Мейли батыр, жәрдем беремен. [3:36]

Бұл қатарлар Сатемірханның тилинен баянланып, бұл арқалы биз оның әдалатлы патша екенлігін, ойлап қарар шығаруын, бәрхама халық тәрәпинде туруу қәсийетлерін көреміз. Олда, Тоқтамысханның әдилсизлигін, халықты қыйнап атырғанлығынан күйіп оған қарсы шығып Едиге батырдың сиясатын қоллап, жәрдем қолын созыуы арқалы биз Сатемірдің характерінің қандай екенін аңлаймыз.

Демек, көркем шығармада персонаж тили қахарманның тәбиятын, психологиясын, қахарманның көркем портретін жасауға хызмет етеді. Драмадағы персонаж тили бойынша орыс әдебиятында Лессинг Г., Горбунова Е., Громова М., Бялик, Б. [7] х.т.басқа илимпазлар тәрәпинен арнаулы түрде изертленген. Қазақ әдебиятында бұл арнаулы изерленбеген болса да, айырым илимпазлар мийнетлерінде М.Әуезов, С.Ордалиев, Ә.Тәжибаев, Н.Ғабдуллин, Р.Нурғалиев х.т. басқалардың мийнетлерінде сөз етілген [8:169-170].

Ал, бизің әдебиятымызда прозалық шығармалардағы персонаж тили изертленгени менен драмалық шығармалардағы персонаж тили илимпаз Қ.Султанов[6] тың мақаласынан тысқары, басқа илимпазлар тәрәпинен еле арнаулы түрде изертленбеді. Сонлықтан, бұл мәселе өз изертленіуін күтип турған мәселелерден есапланады. Драмалық шығармалардағы көркем әмеллердің және бири монологлар.

Монологлар-пьесадағы қатнасыушы персонажлардың ишки дүньясын ашыуға үлкен хызмет атқаратуғын көркем компонент есапланады. Прозадағы монолог пенен драмадағы монолог бир-биринен өзгешеликке ийе екені белгилі. Драмадағы монолог сахнада көпшилик алдында орынланады, бірақ сол персонаждың қасындағы басқа персонажлар еситпейди, жууап қайтармайды. Тек, сол персонаждың руұхый кешірмелерін, ишки ой-сезимлерін сүүретлейди, сол образдың қәсийетін ашады. Биз сөз етип отырған драмада автор Едигенің ели менен хошласыу монологын береді хэм оны «ария» деген термин менен атайды. Мәселен :

Тоқтамыстың дәртінен,

Ногайдан кетермен болдым,

Хош Ногайым аман бол!

Мен қайғыны қояйын,

Халықтың ғамын ойлайын,

Сатемірдей патшаның,

Барғасына барайын,

Әдил патша Сатемірден,

Жәрдем сорап көрейін,

Ақ Ногайым аман бол! [3:26]

Бұл, Едигенің өз елинен айра тусиу, хошласыу монологы. Тоқтамыс ханның қылған қыянети себепли жүрек бауыры күйген Едиге, ели менен хошласып, қайғыланып қай мәнзилге барыуды ойлап, қайғырып турған эпизоды. Бұл монолог арқалы автор қайғыға батқан Едигені өз ғамы емес халық ғамы менен жасайтуғын батыр екенлігін, Тоқтамысқа деген өшпенділігін, Тоқтамыстың қыянетін, Сатемірдің әдил патша екенлігін Едигенің монологы арқалы көрсеткен.

Драмадағы тийкарғы көркем әмеллердің бири- диалог. Диалог-сахналық шығармаларда қахарманлардың характерін ашыушы тийкарғы құрал. Бұл драмада Едиге менен жылқыманның, Тоқтамыс пенен хаялы Қарашаштың, Едиге менен хаялы Қарақастың, Едиге менен Сатемірдің өз-ара диалогларында көринеді. Сондай-ақ, драмада ария-дуэт, ария-триоларыда берілген болып, ол Едиге хэм 2 хаялдың, Тоқтамыс-Кенжембай-

Қосназарлардың өз-ара тартысын, сораў-жуўабы берилген орынларда автор тәрепинен орынлы қолланылған хәм персонажлардың характерин ашып берген.

Солай етип, биз сөз еткен К.Рахмановтың бул драмасының сюжети дәстан сюжети тийкарында алынған болып, автор сахна талаптарын есапка алып, тек дәстанның тийкаргы кескин бурылыс орынларын ғана алған.

Драмада сюжет 16-17 персонаж жәрдемінде ашылып бериледи. Бунда баслы қахарман Едиге, Токтамыс хан, Сатемирхан образлары.

Едиге образы өз бойына мәртлик, халықшыллық, ақыллылық қәсийетлерин бир-бирине байланыстырған халда сүүретленген. Ол халық арзығу еткен, олардың әрманларын әмелге асыратуғын, Токтамыс ханның қысымынан азат етиўши бирден-бир күш. Елиниң тынышлығы ушын шаңарағы, бала-шағасынан кетип Сатемирден жәрдем сорап елин қутқарыў ушын ислеген хәрәкетлери оның батырлығын көрсетеди. Мәселен :

Токтамыс ханның Едиге келди десе орнынан ушып турып тахтынан түсип сәлемин әлик алыўы, хәттеки, дийўанбеги оны тәрийплегенинде Сатемир ханда тахтынан түсип албырақлап қалыўынан оның батырлық портрети жасалған.

Токтамыс хан базы орынларда ақыллы, өзінше пикирге ийе хан сыпатында, базы орынларда жеке қарар

қабыл ете алмайтуғын, еки жүзли хан сыпатында (Ұзирлериниң гәпине ерип Едигени, соң баласы Нураддинди өлтиртпекши болады) көзге тасланады.

Сатемир хан образы драмада толық ашылмаған. Ол тек Едиге жәрдем сорап барғанында оған жәрдем беріўши күш, және де, Едигениң батырлығын көрсетиў ушын Әлип дәў менен ушырастырыўшы эпизод персонажы сыпатында қатнастырылған.

Жуўмак: Демек, автор ўақыяны узақ көринислер жәрдемінде көрсетиўден қашып сахна талаптарын есапка алып, қысқа хәм тийкаргы көринислер жәрдемінде бас қахарманлардың, халықтың арзығу-үмитлерин ашып беріўди максет еткен хәм жоқары нәтижелерге ерискен деп айтсақ болады.

Улыўмаластырып айтқанда, драматург К.Рахманов узақ ўақытлардан берли әдебиятымызда проза, драматургия хәм лирика тараўында қәлем тербеткен қарақалпақ әдебиятының ўәкиллериниң бири. Ол дәрәткен дәрәтпелер әдебиятымызда жанрлық, көркемлик жақтан да жаңалық болып қосылып отырды. Биз сөз еткен шығармасыда қарақалпақ әдебиятында 40-жыллардан берли қиятырған әдебий дәстүрдің даўамы болып, бул традиция еле де бар екенлигин, буннан соңда болыўын көрсетип тур. Бул әдебий раўажланыў, әдебиятшы илимпазлардан илимий талқыға тартыўды күтип турған мәселелердің бири.

Әдебиятлар

1. Жәрімбетов Қ. Дәстан, тарийх хәм драма (Жазыўшы К.Алламбергеновтың “Әмир Темур хәм Ер Едиге (Уллы атланыс)” тарийхий музыкалы драмасын оқығанда туўылған гейпара ойлар. //Қарақалпақ әдебияты. 2017 ж, №7.
2. Алланазаров Т. Театр хәм драматургия, Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979., Қарақалпақ совет драматургиясының гейпара мәселелери. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1987., Султанов Қ. Драматургияда персонаж тили. // Әмиўдәрия. 1961. №3., Сейтбеков Ә. Комедияға айланған повесть. // Әмиўдәрия. 2012. №3, Эпикалық хәм драмалық жанрлардың бир-бирине тасир мәселеси. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2013. №1., Матмуратова Р. Қарақалпақ драматургиясында фарс жанры. // ӨзРФАҚҚБ Хабаршысы, 2013. №4.
3. Рахманов К. Заретдинов Қ. Едиге. Режиссёр вариантының электронный нускасы. –Нөкис: 1994 (2016).
4. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2002.
5. Кәримов Х. Қанатты тил. –Алмата: 1994.
6. Султанов Қ. Драматургияда персонаж тили. // «Әмиўдәрия», 1961. №2.
7. Горбунова Е. Идеи. Конфликты. Характеры. - Москва, 1960; Громова М. Русская драматургия XX века. - М.: 2006. Бялик, Б. М. Горький - драматург. - М.: 1977.
8. Шапауов Ә. Қ., Жүсіпов Н. Қ. Қазіргі драматургияның көркемдік- стильдік ерекшеліктері. // «Вестник ПГУ» им. С. Торайғырова. 2013. №2.

РЕЗЮМЕ

Мақола К.Рахмановнинг «Едиге» мусикий драмасыда муаллиф қўллаган ремаркаларнинг қахрамон психологиясини, касб-хунарини, иш-харақатларини, харақат ва пардаларни боғлашдаги хизматини аниқлашға бағишланған.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается изучению романа в музыкальной драме «Едиге» К.Рахманова и их роли в описании психологии героев, их профессии и действий.

SUMMARY

The article is devoted to the study of remarks used in the musical drama “Edige” by K.Rakhmanov, their role in the description of the heroes’ psychology, profession and actions.

ТАРЖИМА ВА ТАЛҚИН

(Махтумкули шеърлари таржималари мисолида)

Ф.Сапаева - филология фанлари бўйича фалсафа доктори
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: Махтумкули, шеър, таржима, туркман тили, ўзбек тили, мазмун, маъно, таржимон.

Ключевые слова: Махтумкули, стихотворение, перевод, туркменский язык, узбекский язык, содержание, смысл, переводчик.

Key words: Makhtumkuli, poem, translation, the Turkmen language, the Uzbek language, content, meaning, translator.

Махтумкули қадимдан халқимиз орасида машхур бўлган. Махтумкулининг ўзбек халқи орасидаги чинакам шухрати Жуманиёз Шарипов таржималари билан боғлиқ. Таниқли таржимашунос олим ва мохир мутаржим шоирнинг 314 та шеърини таржима қилиб, 1958 йили “Танланган асарлар” номи билан нашр эттирди [1]. Маълум бўладики, Ж.Шарипов 73 та шеърни у ёки бу даражада қисқартириб таржима қилган – бу адекват таржима талабларига зид. Асар қисқартириб таржима қилиндими, унинг қайсидир

маъно қирраси мавхум қолади, муаллифнинг қайсидир фикри хиралашади, қисқаси, асар мазмуни, муаллиф қўзда тутган мақсад охиригача очилмайди. Аслиятдаги тўрт мучаси бутун шеър таржимада майиб-мажруҳ бўлиб чиқади. Ўртамиёна қаламашнинг саёз асари бўлса-ку, кераксиз ўринларини қисқартириб таржима қилиш мумкиндир, лекин мумтоз сўз санъаткорининг дурдона асарида, нахотки, ортиқча байту бандлар бўлса?!

Ж.Шарипов таржималари махсус тадқиқ этилмаган